

ПАВЕЛ ЙОЗЕФ ШАФАРИК/ШАФАРЖИК (Pavel/Pavol Josef Šafařík/Šafárik, 1795 – 1861) е може би най-известният възрожденски славист, чието име неотменно присъства вече две столетия в научното поле на различни клонове на филологическото знание, в които той има основополагащи проучвания: етнография, фолклористика, история на славянските езици и литератури, Кирило-Методиевия въпрос, сравнителна граматика на славянските езици и др. Именно поради това е крайно парадоксален фактът, че на фона на обилното му метатекстово присъствие у нас почти напълно липсва преводна рецепция на неговите трудове. Непознаването на първоизворите, а понякога и некоректното им ползване създават предпоставки не само за неточно формулирани тези, но и за тяхната репродукция от страна на цитиращите ги изследователи, които често се предоверяват на академични авторитети.

Една такава теза, която се нуждае от ревизиране, е идеята на Шафарик за Кирило-Методиевия език и за създадената на този език писменост. Разбира се, обективното осветляване на поставения въпрос изисква да се преосмислят всички трудове на чешкия славист, като се зачита авторовата концепция и не се привнасят вторични интерпретации. Малка, но важна крачка в тази посока правим с превода на една от ключовите студии на Шафарик на българистична тема – *Разцвет на славянската литература в България (Rozkvět slovanské literatury v Bulharsku, 1848)*, посветена на делото на Кирил и Методий, на техните ученици и следовници. Тя е ценна не само защото е сред първите научни опити на тази тема, но и защото в редица моменти кореспондира с установени от съвременната славистика наблюдения, които обаче са вече базирани на по-обхвaten изворов материал в сравнение с този, с който е разполагал Шафарик.

Без да омаловажаваме значението на Шафарик за развитието на българистичния клон в европейската славистиката, както и неговата емпатия към българския език и култура, смятаме за уместно да насочим вниманието си към някои въпроси, които заслужават да бъдат осмислени единствено като епистемични факти. И тъй като към Шафарик ще се завръщаме и занапред, е редно на този етап да се въздържаме от прибързани изводи. Нека припомним като за начало, че предложената студия е сред късните изследвания на Шафарик – отдавна е станал известен с основополагащите си за славистиката трудове, като *История на славянския език и литература по всички наречия (Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, 1826)*, *Славянски древности (Slovanské starožitnosti (1837, 2. изд. 1865))* и *Славянски народопис (Slovanský národopis, 1842)*, а след студията за „славянската литература в България“, която предлагаме по-долу, той фокусира изследователското си внимание предимно върху южните славяни и публикува своите проучвания върху ранната глаголическа и кирилска писменост.

Представяйки настоящата студия, която от редица български слависти се сочи като аргумент за това, че Шафарик определя езика на Кирил и Методий

като български, даваме възможност на българския читател да се запознае директно с изворовия материал. Струва ни се обаче необходимо да направим няколко предварителни уточнения. Както в по-ранните си текстове, така и в по-късните Шафарик последователно и системно употребява понятието „старославянски“ (а не старобългарски) език – такава всъщност е чешката филологическа традиция от епохата на Възраждането, която продължава да бъде поддържана и днес по отношение на това понятие. В името на научната коректност запазваме автентичната понятийна система, тъй като не е редно да вменяваме на изворовия материал вторична интерпретация. С това не подлагаме на съмнение българския генезис на Кирило-Методиевия език, а само твърдението, че това е теза на Шафарик, застъпена в тази студия. Както се вижда от самия текст, той дори не коментира въпроса за езиковия профил на първите славянски текстове, а понятието „български“ употребява, за да уточни произхода на някои книжовници, сред които Климент, Йоан Екзарх, Константин Преславски, както и принадлежността на Македония и на част от Албания към българската държава. В този смисъл понятието за родова и държавна идентичност за Шафарик (поне в тази студия) няма лингвистичен характер.

И тук стигаме до другото много съществено обстоятелство, което трябва да имаме предвид и без което не бихме могли да имаме адекватни ориентири. Когато четем Шафарик, трябва задължително да отчитаме основополагащата терминологична конвенция, присъща на чешката (а и не само) възрожденска славистика, отразяваща разбирането за **съществуването на един славянски народ и на един славянски език, който се разклонява в наречия**. Ако не се отчита тази принципна идея, която през първата половина на XIX век целеустремено конструира съзнанието за етногенетичното *не само родство, но и единство* на всички славяни, то тогава ретроспективното тълкуване от страна на учени, формирани в контекста на вече националистични идеологии, крие риска да се превърне в херменевтична мистификация. Точно такива идеологически манипулации се осъществяват най-често чрез вторично привнасяне на елементи, чужди на автентичната авторова концепция.

Интерес представлява фактът, че настоящата студия е преведена на български през сръбски от дякон Хрисант Йоанович от Калофер само година след нейното оригинално издание¹. За авторитета и популярността на Шафарик

¹ *Цветообрание на старословенската книжнина в България*. Събрано и на чешки издадено от г. Павла Шафарика, 1847; на сръбски преведено от г. Янка Шафарика, 1848; от сръбски преведено и издадено от дякон Хрисанта Йоанович от Калофер. В Бялград, в Княжеско-сръбската книгопечатня, 1849. В библиографските данни е погрешно посочена 1847 г. като година на първото чешко издание. През тази година – при това на 25 ноември, както е посочено в първата му публикация през 1848 г., текстът е бил представен като доклад (сказка) в Кралското чешко общество на науките. През същата година се появява и на руски в превод на О. Бодянски: П. Й. Шафарик. Расцвет славянской письменности в Болгарии. // *Чтения в обществе истории и древностей российских*, 1848, No 7, 37 – 59. Същата година излиза в Москва като самостоятелно книжно изда-

включително и у нас свидетелства преводът на още една негова студия с отношение към същия този проблем – *За произхода и родината на глаголизма*, която е публикувана в „Български книжици“ (1858²) в годината на нейната поява на чешки език. Неин преводач е Иван Богоров.

След двата възрожденски превода, които при това са трудно четивни днес, по необясними причини българската преводна рецепция на Шафарик е преустановена. Вероятно причината е в образоваността на българските слависти, които ползват оригиналните издания на неговите трудове на чешки и немски. И тъй като Шафарик ще продължава да привлича вниманието на европейската, включително и на българската славистика, смятаме за наш дълг да направим някои от неговите фундаментални за славистиката изследвания (най-последно!) достъпни за българския читател.

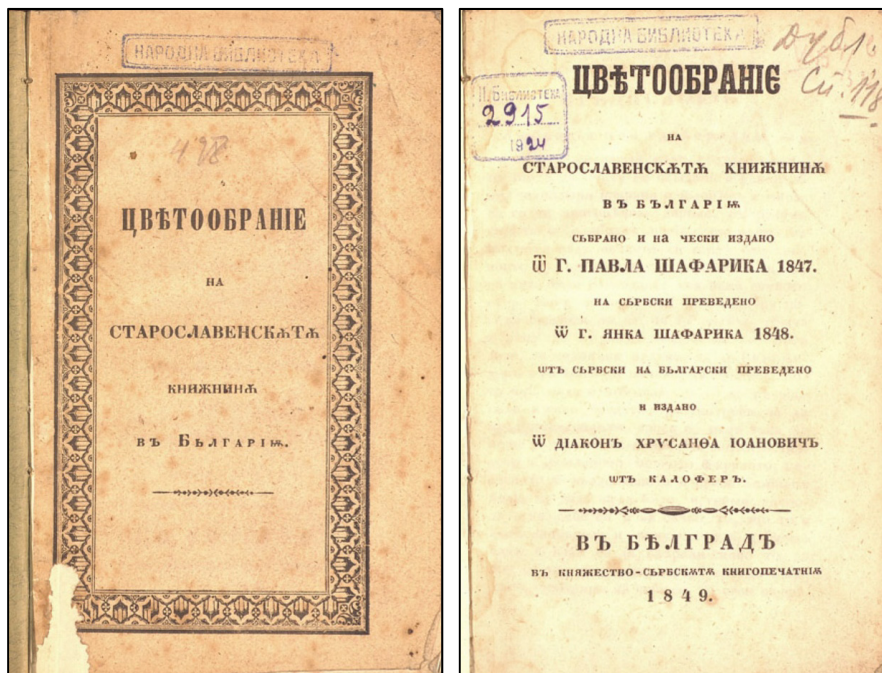
За превода на предложената по-долу студия на Шафарик е ползвана първата ѝ публикация в сп. „Часопис Ческехо музеум“ („Časopis Českého Museum“, 1848, R. XXII, díl 1., sv. 1, стр. 1 – 32) – едно от най-престижните научни периодични издания в епохата на Чешкото възраждане, което е създадено през 1827 г. от историка Франтишек Палацки и продължава да излиза до днес (с известни промени в заглавието, днес – „Časopis Národního muzea“). П. Й. Шафарик също е бил главен редактор на списанието – от 1837 г. до 1842 г. Интересно е да отбележим, че немската версия на същата студия излиза със заглавие *Aufblühen der altslawischen Literatur in Altbulgarien* през същата 1848 година в издаваните в Лайпциг „Годишници за славянска литература, изкуство и наука“ („Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft“, 1848, № 3, 29 – 35;

ние. В своята монография *Люлка на старата и новата българска писменост* (София: Народна просвета, 1980) Емил Георгиев погрешно посочва за година на сръбското издание 1849: „На сръбски работата е преведена от Янко Шафарик и напечатана в Гласник, 1849, кн. 2“ (1980: 283). Както вече посочихме, това е годината на българския превод, издаден в Белград, а не на сръбския, който Хрисант Йоанович е ползвал. Малко по-нататък в бел. 11 обаче Е. Георгиев посочва коректни библиографски данни. Авторът на сръбския превод – Янко Шафарик, е внук на П. Й. Шафарик и по онова време е бил директор на Белградския музей. – Б. пр.

² *Ради зачялото и местото на глаголическити слова*. Публикувана е в „Български книжици“ през 1858 г. с продължение. Текстът на Шафарик започва да излиза в ч. II, кн. 2, август, с. 340 – 347. В бележка под линия (с. 340) е посочено, че студията на Шафарик е преведена от немски, което води до предположението, че преводачът е познавал именно немската публикация. Интерес представлява фактът, че преди да се появи в български превод, книгата на Шафарик е представена с рецензия (ч. II, кн. 2, 75 – 77), подписана с инициалите М. П., в която заглавието е преведено по следния начин: *За извора и за отечеството на глаголическите слова*, като е посочено немското издание (*Über den Ursprung und die Heimath des Glagolitismus*. Prag: T. Tempisky, 1858. 4. VIII, 52). Тук е допусната грешка в името на издателя: инициалът на личното му име е Ф., а не Т., а фамилията му е Темпски, а не Темски, както е изписан на български. В неговото издателство излиза на немски през 1876 г. и *История на българите* от Константин Иречек. – Б. пр.

№ 4, 40 – 47; № 5, 51 – 56; № 6, 61 – 65) под редакцията на Й. П. Йордан³. Публикацията на немското списание е придружена с бележка под линия, от която става ясно, че *студията на Шафарик* е публикувана най-напред на чешки. Поради факта, че немската версия е по-късна (макар и само с няколко месеца), в нея са включени пасажки с допълнителна емпирична информация.

Поради обема на Шафариковата студия ще я публикуваме с продължение.

Титулните страници на книжното издание на студията на Шафарик в превод на дякон Хрисант Йоанович

³ Всъщност редакторът на списанието се подписва като J. P. Jordan. Оказва се, че тези инициали съответстват както на немския вариант на неговото име – Johann Peter Jordan, така и на родното му лужишко име – Jan Pětr Jordan (1818 – 1891). По време на студентските си години в Прага се среща с видни чешки филолози, сред които е Вацлав Ханка, които импулсират желанието му да изучава родния си език, и през 1841 г. той издава на немски език *Граматика на вендско-сербския език в Горна Лужица (Grammatik der wendisch-serbischen Sprache in der Oberlausitz)*. По политически причини напуска Прага и се заселва в Лайпциг, където през 1843 г. основава първото немско славистично списание – „Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft“. На титулната страница на списанието се представя като „преподавател по славянски език и литература в Лайпцигския университет“. – Б. пр.

РАЗЦВЕТ НА СЛАВЯНСКАТА ЛИТЕРАТУРА В БЪЛГАРИЯ

(Сказка, четена в Кралското чешко общество на науките⁴
на 25 ноем. 1847 г.)

Tabida consumit ferrum lapidemque vetustas,
nullaque res maius tempore robur habet:
Scripta ferunt annos.

Ovid⁵

Почти винаги се мисли, че единствено посредством оригиналните текстове – поетически и прозаически, езикът действително се облагодорява и обогатява и че *преводите* обичайно повече вредят, нежели да помагат. Това мнение обаче е неоснователно и погрешно. Съществуват наложителни и полезни преводи, в които има голяма благодат. Възвишеното слово на Светото писание преминава във всички езици. Неведнъж съм разсъждавал върху това, а и мнозина други са стигали до тази мисъл, че чудотворната сила на християнството се проявява включая това и че тепърва благодарение на него и под негово влияние и въздействие става възможно съпоставянето на всичките езици на земята. Как би изглеждала историята на нашия славянски език, как би изглеждало нашето езикознание без старославянския превод на Светото писание и без основните богослужебни книги на Кирил и Методий, без преводите на Светите Отци, направени от други учени мъже, от техните ученици и преки следовници? Езикът е огледало, в което духът на всеки народ се отразява, проявява и обективира най-вярно и най-зримо; но както самият дух вечно се саморазвива и е във вечно движение, така и това огледало вечно се променя. Щом *писмеността*⁶ оказва помощ на

⁴ Кралското чешко общество на науките (Královská česká společnost nauk) е създадено през 1784 г. на основата на Научно общество (Společnost učená) от 1769 г., което представлява първото сдружение на чешки учени. Първоначално обаче членовете публикуват само на немски език в ежеседмичника „Научни вести“ (Gelehrte Nachrichten). Организацията продължава да съществува и след откриването през 1890 г. на Чешката академия на науките и изкуствата, но е принудително закрыта през 1952 г., когато се взема решение за централизиране на този тип дейности в Чехословашката академия на науките. – Б. пр.

⁵ Цитатът на Овидий е от *Писма от Понта* (Ex ponto IV: 8, ст. 49 – 50). Бълг. превод: „Всичко – стомана и камък, разяжда рушащата старост, / времето по-силно е от всемогъщия свят. / Трае писмото години“ (Публий Овидий Назон. *Елегии*. Прев. от лат.: Георги Батаклиев. София: Народна култура, 1994: 498). – Б. пр.

⁶ Всички курсиви в текста са на автора – П. Й. Ш. Единствените добавени курсиви са на заглавията на съчиненията, посочени от Шафарик. – Б. пр.

езика, чрез която той преодолява властта на времето и придобива обективна природа, която в настоящата си форма възплъщава неговата дълговечност, то тогава отразяваната в него природа на духа със сигурност не може да остане затворена в себе си. Знаем прочее, че наред със старославянските преводи на Светото писание и на богослужебните книги от втората половина на IX век от онова време са се запазили паметници, писани на някои славянски наречия, по-конкретно на чешкото и на корутанското⁷. Но тези скъпоценни останки от прежно богатство при все това по отношение на съдържанието и на обхвата на представения в тях език са в сравнение със старославянските кирилски паметници само капки в океана, или казано нагледно, те са част от картината, от която, то се знае, е възможно с точност да се съди за цялото произведение и да се долови неговата идея, но не може реално да се допълни и да се направи достъпно за сетивата, без да се допуснат грешки и заблуди.

Поради тази причина още от самото начало, когато започнах да се занимавам с историята на славянския език и със славянското езикознание, изпитах особено голямо желание да опозная отблизо свише осенените славянски първоучители Кирил и Методий и тяхното велико дело – превода на Светото писание, на богослужебни книги и въобще цялото творчество на тия Свети отци, както и на помощниците им и на преките им следовници, бидейки убеден, че изобилието от старославянски ръкописи и книги, които още през XI и особено през XII век срещаме сред южните славяни – у българи и сърби, особено у русите⁸, трябва да бъде разбирано като непосредствено и постъпателно продължение на наченатото от солунските благовестители⁹. Ако с края на живота на тези двамина мъже преводаческото и писателското дело на славянски език бяха прекъснали,

⁷ За корутанското наречие Шафарик пише и в *Slovanský narodopis* (1842: 67 – 74), отнасяйки го към югоизточния славянски езиков клон, който според него включва още руски, малоруски, беларуски, български (в него разпознава две наречия: църковно, или кирилско, и новобългарско), илирийски (с подгрупи – сръбски, хърватски, корутанско-словашко). Корутан е словенската дума за областта Каринтия, която днес е на територията на Австрия, но е била населена със словенци. Шафарик обаче въобще не споменава за наличието на словенски, а употребява думата за словашки (*slowenský*). – Б. пр.

⁸ Е. Георгиев отбелязва, че в *Славянски народопис* Шафарик поставя българския език в югоизточната славянска езикова група заедно с руския и илирийския език (*Люлка на старата и новата българска писменост*. София: Народна просвета, 1980: 281). – Б. пр.

⁹ В немския текст е използвана думата „*ewangeliumsprediger*“ („евангелски проповедници“), а в българския възрожденски превод – „първоучители“. В чешкия оригинал думата е „*zvěstovatel*“ със значение на „предвестник“. Предпочитаме да я преведем като „благовестител“, тъй като с думата *zvěstování* се означава християнският празник Благовещение. – Б. пр.

цялата онази църковна литература щеше да остане откъслечна и бедна, ограничена само до няколко писмени паметника, както се случва с готската след Улфил¹⁰; и ако едва по-късно, например през XI или XII столетие, някой нов Кирил или Методий ги беше възкресил и им беше вдъхнал втори живот, това име със сигурност нямаше да остане неспоменато в историята и този спомен в духовната летопис на човечеството не би останал нечул, напразен и да изчезне, както е с всеки първоучител и истински просветител на народа, особено ако е толкова близък по време. Но дълго, предълго по този въпрос цареше всепоглътещ непрогледен мрак и ако се появяваше някаква слаба светлинка, като *Йоан Екзарх Български* на Калайдович¹¹ (1824), то тя биваше толкова бледа, че определени клонове на науката я посрещаха скептично, възприемаха я като съмнителна и я задушаваша. Едва през последните години ни споходи щастие с откриването на някои досега неизвестни или просто забравени старославянски паметници и вече можем да проникнем през мрака в онова време, да го осветлим и да видим взаимовръзките на нещата. Това дело е в своето начало и далеч не е завършено; ден след ден се появяват нови знания и се внасят нови поправки; затова няма да е излишно да вземем предвид и да осмислим това, което с по-малка или по-голяма увереност е открито и което е достигнало до мен.

В следващото изложение ще се спра само на *кирилските* паметници на старославянския език и няма да разглеждам *глаголическите* не защото не проявявам подobaващо отношение към последните и не разбирам тяхната древност и значимост, а само защото поради недостатъчна осведоменост относно нови писмени паметници от този род и поради цялата неяснота, дължаща се на празнотите във времето, не мога нищо съществено и нищо ново да кажа, а и не ми се занимава сега само с догадки и предположения. С радост приемам, че съществува стара глаголическа писменост, каквато някога само допускахме, че има, съобразявайки се с преценката и с написаното от Добровски, но от друга страна, не мога да се съглася, че тя е толкова стара, колкото я изкарват някои изследователи, без да разполагат с обективни, нагледно убедителни доказателства, без да бъде отбелязана датировката на ръкописите и без да има потвърждение от страна на тогавашни или на близки по време

¹⁰ Улфил или Вулфил – готски епископ, чието име се свързва със създаването на готската азбука. – Б. пр.

¹¹ Константин Ф. Калайдович (1792 – 1832) – руски филолог и археолог, който публикува първите си статии във „Вестник Европы“. Шафарик има предвид неговото съчинение *Иоанн, экзарх Болгарский* (М., 1824). – Б. пр.

надеждни свидетели. Целият този предмет изисква според мен той да бъде повторно и основно проучен, при което в името на напредъка на науката да бъдат най-строго ограничени всякакви субективни възжелания, предположения и догадки и да се прилагат само обективни доводи при вземане на окончателни решения¹².

1. Светите първоучители

Въпроса за живота и благотелното дело на Кирил и Методий мога да засегна само най-общо и повърхностно, доколкото е необходимо за последващото ми изложение. Днес, след като излязоха наяве някои или съвсем неизвестни, или забравени и слабо познати животоописания, този изключително важен въпрос придоби знаменателна всеизвестност, а в някои случаи – и нов облик¹³; при това някои дати са свързани с техния личен живот, а други – с живота им на духовници.

Св. КОНСТАНТИН, по-късно в манастир наречен Кирил, от род славен, най-младият от седмина братя, е роден през 827 г. в Солун; на седемгодишна възраст се отдава на науките; на четиринадесет години губи баща си (841); около 841 г. е поканен в Константинопол от логотета Теоктист (навярно негов роднина); живее в двора на императора; около 843 г. и след това, когато е все още твърде млад, влиза в спор с патриарх Йоан¹⁴; отхвърляйки намеренията на Теоктист да го ожени, приема свещенически сан; когато е бил на 24 години – през 851 г., е изпратен заедно с посланик Георгий при царя на сарацините – Амерман (вероятно в Мелитена¹⁵); после, около 857 – 858 (861)¹⁶ – от император Михаил с мисия при хазарите¹⁷, най-сетне от същия император Михаил

¹² Бях дал този текст за печат, когато получих информация, че архимандрит Порфирий Успенски видял през 1846 г. в един атонски манастир *гръцки* лист с *глаголическа* датировка за 982 г. Следователно това би била не само нова, но и най-стара засега известна датировка. – Б. а.

¹³ Последните солидни писания за Кирил и Методий са *Аноним*, *Москвитянин*, 1843, ч. VI, с. 406 и сл. (чеш. – „Часопис Ческехо музеум“, 1845, св. II), Макарий – *История христианства в России*, 1846, 8, с. 188 и сл., Филарет – *Кирилл и Мефодий*. М., 1846, ч. IV, с. 1 – 28, и ч. V, с. 29 – 30, Шевырев – *История русской словесности*. М., 1846, Т. I, с. 133 и сл. – Б. а.

¹⁴ Става въпрос за Йоан VII Граматик, който е константинополски патриарх от 837 до 843 г. След него за патриарх е избран Методий. – Б. пр.

¹⁵ Мелитена – древен град в областта Малка Армения, днес – Малатия, град в Турция. – Б. пр.

¹⁶ Тази дата не е сигурна и е посочена по-късно – в славянската легенда за намиране на мощите на св. Климент Римски, в ръкописен миней в библейската духовна академия в Москва. – Б. а.

¹⁷ Шафарик употребява по-малко разпространеното название на хазарите – козари. – Б. пр.

и от Цезар Варда¹⁸ е проведен в началото на 862 година заедно с брат си Методий като духовен учител в Моравия по молба на княз Ростислав (според епископ Филарет в края на годината или най-късно през 864 г.)¹⁹; през 867 г. е извикан от папата в Рим, а по време на пътуването прекарва известно време заедно с брат си Методий у панонския княз Коцел в крепостта Салавар (на унг. Szalavár); като пристига в Рим през 868 г., се разболява тежко и към края на годината – на 24 или 25 декември, встъпва в монашески орден; умира на 14 февруари 869 г. на 42-годишна възраст.

Св. МЕТОДИЙ – по-големият брат на Константин, е бил известно време и управител на славянска област, по всяка вероятност на Струмската област, която е подвластна на гърците; по-късно става монах на Олимп и в Цариград²⁰; през 861 или 862 г. е в двора на българския цар Борис, който по онова време е бил вече склонен да приеме християнството; придружава брат си по пътя до Моравия, до крепостта Салавар и до Рим; през 869 г., докато е в Рим, е повикан от Коцел и върнат обратно, за да бъде провъзгласен за епископ на Панония ок. 870 г.; осъден от архиепископа на Залцбург и от съвета на свещениците, е хвърлен в немски затвор за две години и половина – от 872 до 874 година; по искане на моравците папата го освобождава и през 874 г. го провъзгласява за архиепископ на Моравия; свален е от поста през 878 г. и затова е призван през 879 г. (на 14 юни) в Рим, но е помилван и закрилян от папата; по искане на император Василий пътува до Константинопол между 880 и 884 г.; освещава храма в Бърно през 884 г. (на 2 юни); умира на 6 април 885 г.

Основите на старославянската писменост са положени от Кирил в *Цариград* вероятно към края на 861 г. или в началото на 862 г. със създаването на азбуката и с превода на текстове от Св. Евангелие: по този въпрос най-старата легенда за Кирил, писана от Климент, и най-старата

¹⁸ Цезар Варда или Барда (Caesar Barda, ум. 866) – на български е известен като Варда Мамиконян. Византийски благородник, брат на императрица Теодора, който има силно влияние върху нейния син – императора Михаил III, удостоил Варда с титлата „цезар“. През 855 г. Варда участва в изпращането на Кирил и Методий във Великоморавия. – Б. пр.

¹⁹ Трудно може да се установи годината, в която Кирил и Методий тръгват от Цариград, тъй като относно техния престой в Моравия легендите използват различна мяра за време. Приема се посоченото в легендата на италианския епископ Гаудерик, а именно, че изминават четири години и половина от тръгването им от Константинопол до пътуването им до Рим. Не е известно колко дълго са останали при Борис в България, преди да тръгнат за Моравия – Б. а.

²⁰ Цариград – древноруско название на Константинопол. – Б. пр.

латинска легенда от Гаудерик, са на едно и също мнение²¹. Делото е довършено в Моравия, където в продължение на четири години са преведени основните за онова време богослужебни и литургически книги, каквито са *четивата от Евангелието и Посланията на Апостолите, Псалтирът, Паримейникът, Часословът, Служебникът, Требникът, Октоихът* на Дамаскин. В тази работа без съмнение имат немалко участие и най-първите и най-видни ученици на Кирил и Методий, особено Климент, Наум, Ангеларий, Сава, Горазд: първият – родом българин, последният – моравец. Няма да е неуместно да припомним поне най-старите известни ръкописи на споменатите книги – велико дело не толкова със съдържанието, колкото с обхвата си, книги, които премного се различават от по-късните, носещи същото название, и които са съвсем прости, кратки, малки. Най-старото и образцово *Евангелие* с нарочно посочена датировка е *Остромировото* в Петроград (1056 – 1057), след него е Мстиславовото в Москва (между 1125 – 1132); за ръкописите без своевременно посочена година не казвам нищо. Най-старият *Апостол* от 1195 г. в Москва е у Погодин; от същия XII век има още два или три други – единия в Москва в Синодалната библиотека, другите – в южни и западни страни. Най-старият *Псалтир* от XI век с коментар, при това нелитургичен, някога у митрополит Евгений, сега е в Москва у Погодин, но не целият; други ръкописи от XI или от началото на XII век в Москва са у същия учен и в Петроград в Императорската библиотека – обикновени богослужебни псалтири от XIII век в Русия и другаде. *Паримейник*, или четива от Стария завет от 1271 г., се намира в Петроград в Императорската библиотека, друг – от 1370 г., пак там в Румянцевския музей²². *Часослов*, или *horologium*, също както и бревиарият²³ е подвързан в едно тяло с псалтира и се намира сред ръкописите от XIII век. *Служебник* или *литургиар* – най-старият ръкопис е на св. Антоний (ум. 1147) и е в Синодалната библиотека в Москва; от същия век има два други – един в Софийския катедрален храм в Москва²⁴, втори – в Рим в библиотеката на Ватикана. *Требник*, при руснаците – *Потребник*, иначе *Чиновник, Чинове*, т. е. *Ритуал*, първоначално е в едно тяло със

²¹ *Legenda slow.* kap. XIV. – Acta SS. M. Mart. 20. § 7. – Б. а.

²² Румянцевският музей е основан в Петербург през 1824 г. и притежава богата колекция от ръкописи, монети и разнообразни етнографски и исторически експонати. – Б. пр.

²³ Бревиарий (лат. *breviarium*) – молитвеник. – Б. пр.

²⁴ Вероятно Шафарик има предвид „Храм Софии Премудрости Божией в Средних Садовниках“, който е известен още като „Софийская набережная“, тъй като се намира на крайбрежния булевард на река Москва. – Б. пр.

Служебника или *Литургиара*, а едва по-късно вследствие на разпространението на единия и на другия е отделен, поради което не се намира в стари ръкописи; най-старият, който ми е известен, е от XIV век. *Октоих* – книга с църковни песни, по онова време (862 г.) съдържа ограничен брой песни; най-старият, който навярно е римски палимпсест от XI или XII век, е в Барберинската библиотека в Рим²⁵, друг – от XIII век, е в Румянцевския музей в Петроград. Също така се срещат отделни откъси от недатирани ръкописи на всички тези книги и на още по-стари. Голяма част от тези богослужебни книги са несъмнено преведени от гръцки още по времето на Кирил в периода 862 – 869 г. с помощта на брат му Методий и на споменатите му сподвижници. Останалата част е довършвана и допълвана след неговата смърт – между 869 и 885 г.

Трудно е да се каже какво друго освен тези преводи и на какъв език е писал Кирил – на гръцки или на славянски, но несъмнено е писал. Сред старите ръкописи е и *легендата за откриване на мощите на св. Климент Римски в Таврия* на 30 януари 861 г., написана от очевидец²⁶. Както знаем, неин откривател е Кирил и е възможно тази легенда той да е написал на гръцки език, а не както на мен ми се струва, че е дело на епископ Климент Велички²⁷. В житието си за Кирил същият епископ Климент казва, че той – Кирил, написал своя *диспут с мохамеданите и евреите в Хазария*, а Методий го превел на славянски език, като го разделил на осем речи²⁸. Този текст е бил известен и на Диоклейския све-

²⁵ Става въпрос за Архива на Барберини, който се намира във Ватиканската апостолическата библиотека (Biblioteca Apostolica Vaticana). Барберини е известна фамилия във Флоренция, от която е и папа Урбан VIII. – Б. пр.

²⁶ В ръкопис на миней за месец януари в библиотеката на Московската духовна академия. – Б. а.

²⁷ Величката епископия е съществувала в периода IX – X век като епархия на Българската патриаршия. Велички епископ по времето, за което пише Шафарик, е Климент Охридски. По този въпрос вж. Йордан Табов. За Величката епископия и някои български земи по времето на царете Борис и Самуил. // *История*, 2011, № 5, 5 – 28. – Б. пр.

²⁸ Неясен спомен за научните спорове на нашия Константин с евреите в Таврия и с хазарите се е запазил и в писмото на тогавашния хазарски цар Йосиф до евреина Раби Хисдай в книгата *Sefer Khozri*, което тук неведнъж ще бъде припомняно. – Б. а. От други източници установяваме, че Йосиф е бил цар на хазарите от 940 до 965 г., и от това време датира кореспонденцията му с Хасдай ибн Шапрут, еврейски везир на Абд ал-Рахман III, халиф на Кордоба. Името на Йосиф се изписва Hasdai (Abu Yusuf ben Yitzhak ben Ezra) ibn Shaprut, което обяснява разликата в транскрипцията му. Що се отнася до книгата, спомената от Шафарик, то първата дума (*sefer*) означава „книга“ на иврит, а втората е същинското заглавие – *Кузари*, чийто автор е забележителният еврейски философ от XII в. Йехуда Халеви. Книгата представлява религиозен диспут между хазарския цар и еврейския мъдрец. Начинът, по който Шафарик е изписал заглавието, буди недоумение,

щеник²⁹ (ум. 1161) и още през XII в. се е разпространявал сред славяните под надслов *Кирил Славянски*, но от него са се запазили само отделни откъси – в често споменаваното му житие, в руски хронографи и в други ръкописи. Цялото съчинение до този момент не е изплувало на светло. *Символ на вярата, молитва* и други някои текстове, приписвани на Кирил, както ще стане ясно по-нататък, са дело на неговия ученик Константин II – български епископ³⁰.

Както вече отбелязахме, свидетелства за Методий има в легендата на епископ Климент, в която се казва, че е превел на славянски осем полемични речи на своя брат, също в Панонската легенда, която, предполагам, е създал Горазд и която разказва, че след смъртта на брат си Кирил [Методий] е превел на славянски език всички *канонични книги на Светото писание*, сиреч без апокрифните, *Номоканона*, или книгата с църковни закони, *Патерика* – книгите на Отците на църквата, [съдържащи] кратки сказания за живота и общението с Бога на най-видните и известни аскети. Смята се, че [е превел] всички канонични книги, които до онова време не са били преведени, а именно – всичко освен евангелските четива, Посланията и Стария закон, Псалтира, останалата част от Светото писание без апокрифите, което ще рече около две трети от цялата Библия. Макар да не са се запазили стари ръкописи на цялата Библия отпреди XV век, безпристрастната преценка не може да съди за вярата по това дали има убедителни древни свидетелства³¹. Стари ръкописи на отделни книги от Стария и Новия завет все още са пред очите ни, например *Четвероевангелието* от 1143 г. (според Кьопен³², а дру-

тъй като чешкият вариант е *Kuzari*. Възможно е или да е печатна грешка, или по този начин книгата да е била популярна по времето на Шафарик. – Б. пр.

²⁹ Диоклея (Дукля) е средновековен център на сръбската архиепископия, в който е пребивавал и авторът на най-старото сръбско историографско съчинение, останал скрит зад псевдоним – *Летопис на поп Дуклянин* от XII в. Последните исторически събития, описани в летописа, са от 1161 г. – Б. пр.

³⁰ В руски описи на старославянски ръкописи често се приписват на св. Кирил съчинения, за които не съм получил друга по-убедителна информация, например *Молитва за скитското покаяние на Кирил философ* в Йосифо-Волоколамския манастир, *Наука св. Кирилла философа* в библиотеката на Императорското общество по история и древност (Императорское общество истории и древностей) в Москва и др. – Б. а.

³¹ Този въпрос в последно време е задълбочено разискван: Новицки – *О первоначальном переводе священного писания на славянский язык* (Киев, 1837), Макарий – *История христианства в России* (СПб, 1846, 8, с. 225 и сл.), Филарет – *Чтения* (М., 1846, ч. IV, св. 23 и сл.). – Б. а.

³² Не е ясно дали Шафарик има предвид Фридрих Кьопен (Friedrich Köppen, 1775 – 1858) – немски теолог и философ, или Даниел Кьопен (Daniel Köppen, 1736 – 1807) – немски свещеник, който също има съчинения върху Библията. – Б. пр.

ги неточно сочат 1144 г.) в Синодалната библиотека в Москва, *Посланията на св. Павел* от 1220 г. (намира се пак там), *Откровението на св. Йоан* от XIII век в Румянцевския музей, [старозаветните] книги *Иисус Навин*, *Съдии* и *Рут* от 1193 г. в библиотеката на Сергиевата лавра в Русия, *Песента на Соломон*³³ с коментар от XIV век в библиотеката на Императорското общество по история и древност в Москва, целият *Нов завет* от XIV век в Чудовския манастир в Москва и т. н. За други има несъмнени свидетелства, че някога са съществували: *пророчески книги*, преписани през XV век по ръкопис от 1047 г., създаден в Новоград³⁴, *петте Моисееви книги* от същото XV столетие, преписани по ръкопис от 1136 г., който е създаден на същото място; в датския град Сорьо у Стефан се е намирал през 1645 г. *Нов завет* от XIII век; Соларич вижда у Перичиноти във Венеция цялата *библия* от 1429 г., писана сред немците в манастир в Молдава, а според някои сведения – продадена по-късно в Англия и т. н. Книгите на Стария завет, по-точно петте Моисееви книги, запазени в ръкописи от XV век, носят знаците на много стар език, а също и кълновете на словесно изкуство сред славяните. Що се отнася до *Номоканона*, от само себе си се разбира, че става въпрос за първия и най-стар сборник с църковни закони, т. е. с апостолски канони и с тези на църковните синоди, който е съставен от Йоан Схоластик³⁵ (ум. 578), а не за Номоканона на Фотий, който е едва от 883 г., или за появилия се не след чак толкова много време твърде прекалено пространен Номоканон, съдържащ вставки и допълнения, дори и светски закони, чиито най-стари ръкописи са сръбският от 1262 г. у г-н Миханович в Смирна и три руски: първият – от 1276 г. или 1280 г. в Московската синодална [библиотека], вторият – от 1283 г. в Императорската библиотека в Петроград и третият, който е от края на същия този XIII век, е в Румянцевския музей в Петроград. Монахът Зиновий – ученик на Максим Грек³⁶ през XVI век, свидетелства, че е виждал Номоканон, писан по времето на Ярослав и епископ Йоахим, сиреч преди 1030 г. За *Патерика* не би могло да се съди – има много стари ръкописи от този вид, между които *Животът на св. Кондрат*, откъс от който е у Погодин в Москва; съдейки само палеографски, [виждаме, че] той е много по-стар от всички познати до този момент кирилски ръкописи и откъси от ръкописи. Според Копитар във Виена има ръкопис на сръбска

³³ *Песента на Соломон*, известна преди всичко като *Песен на песните*, е приписвана на цар Соломон. – Б. пр.

³⁴ Новоград – град в Украйна. – Б. пр.

³⁵ Йоан Схоластик (503 – 577 или 578) – константинополски патриарх, автор на най-ранния известен Номоканон. – Б. пр.

³⁶ Шафарик изписва името на Максим Грек като Грък (Řek) – Б. пр.

редакция от XII век (според мен неоснователно приписван на самия св. Сава), а в Париж се пази също сръбска редакция от XIII век.

Според описа или регистъра на съдържанието на *Жития на светците* от руския митрополит Макарий (ок. 1526 – 1564), събрани ведно и наречени Велики Чети-минеи, се споменава за [*Житие на*] *Методий, моравския епископ*, 1) *За нещата и самовластие* (О вещи и самовластве), 2) *за книгата на Методий, моравския епископ*, но това изисква по-сетнешно проучване.

Със смъртта на Методий (885) противниците на славяните под ръководството на епископ Вихинг – най-големия враг на славянските първоучители³⁷, а по-късно и с нашествието на маджарите върху славянските свещеници връхлитат ужасни и невиждани ветрове и бури и зародишът на старославянската литература в Моравия и Панония е обречен на гибел. За по-нататъшното ѝ развитие в България, Сърбия, Русия и другаде дълго време можехме само да предполагаме, съдейки по оцелелите паметници от XI и XII век, без да знаем нито имената на следовниците, нито факти от техния житейски път и дейност. Едва преди двадесет и три години – през 1824 г., с публикуването на знаменателната книга на К. Калайдович *Йоан Екзарх Български* започна в тази пустош да проблясва светлина и чак през последните две-три години бавно, но все по-ярко да се развиеделява откъм тази страна на научния хоризонт.

2. Останалите Седмочисленици

Според анонимния житиеписец на св. Климент – Велички епископ в Македония, следовник на образования пастир и негов важен свидетел, след смъртта на св. Методий сподвижниците на този върховен пастир разбрали, че неотложно трябва да напуснат Моравия и Панония и да отидат при българите (885). Това са били Климент, Наум, Ангеларий, Сава и Горазд – както вече беше казано, първият е родом българин, а последният – моравец и е определен от Методий за наследник на архиепископията³⁸; произходът на другите е неизвестен. За радушното им посрещане от българите, които по онова време вече са били покръстени (от 862 г.), свидетелства споменатият житиеписец – за тяхното добро-

³⁷ Вихинг (Wiching или Wiking) означава „воин“ („bellator“), откъдето идва и лошата слава на викингите като морски скитници и разбойници в северните земи. За него Миклошич пише (следва цитат на латински и на немски, който съкращаваме – б. пр.). – Б. а.

³⁸ До смъртта си Методий е архиепископ на Моравия. – Б. пр.

творно дело на Божието лозе и благословените и за съвременните потомци техни паметници, за особения принос на някои запазени и до днес съчинения за обучението по старославянски език и литература. Българската църква освети паметта за всички тези славянски първоучители със служби, назовавайки ги почтително „Свети Седмочисленици“ (*οἱ ἅγιοι ἐπτάρθμοι*): български храмове и манастири носят имената на някои от тях, като св. Климент, св. Наум, св. Горазд и т.н., защото или са създадени и благоустроени от тях, или са наречени така в знак на почит и възпоменание за тях. Многоуважаемият Виктор Григорович – казански професор, който през 1844 – 1845 година пропътува тези земи, разказва, че тръгвайки от Солун на северозапад и стигайки до острова, наречен на името на св. Климент – ученика на св. Методий, е забелязал, че за местните жители това име е било познато. В храма на Битоля той открил два параклиса със стари изображения на светите Климент и Наум; в Слепенския манастир, който се намира на пътя между Янковец и Прилеп, и в [село] Калища на Охридското езеро имало изображение на св. Кирил, а в манастира „Св. Наум“ – стенопис с всичките Седмочисленици; в храмовете в градовете Ресен и Струга – църковни служби за св. Климент; в Охрид бил жив и повсеместен сред българското население споменът за светите Климент, Наум и Горазд, а според местните разкази мощите на последния почиват в манастира близо до Арнаут-Берат³⁹, сиреч до арбанаския Белград. В една от осемте църкви на Охрид, изградена през XIV век, и до днес се пазят мощите на св. Климент, прастари изображения на св. Климент и св. Наум (навярно от X или XI век), надгробният камък на Климент с кирилски надпис и древна дървена статуя на същия светец. Там сред ръкописите има двуделно житие на св. Климент, писано на гръцки от негов ученик и пообновено и обработено от архиепископ Теофилакт⁴⁰ – хартиен ръкопис от началото на XV век, а по-новият е на гръцки пергаментов миней от XIII век. В манастирите в Атина освен църковната служба за св. Кирил (на какъв език?⁴¹) на него не му се удава да открие нищо повече за светите

³⁹ Берат – албански град, митрополитски център на Албанската православна църква. Основан е като Белград или Велеград. „Арнаут“ е турско название на албанците. Определението „арбанаски“ означава „албански“. – Б. пр.

⁴⁰ Житието на Климент, написано от Теофилакт, е известно като *Пространно житие на Климент Охридски*. – Б. пр.

⁴¹ Поставеният в скобите въпрос показва, че Шафарик не е имал непосредствен поглед върху ръкописите, за които пише. Неговият дългогодишен престой на Балканите, точно в Нови Сад, където от 1819 до 1833 г. е бил директор на гимназията, е изпълнен с усърдно проучване на старите южнославянски литератури, но вероятно в редица случаи

Седмочисленици. В Рилския манастир е видял Житието на св. Кирил с похвала от Климент Велички в ръкопис от XV век⁴². Нека представим всеки един от тях поотделно.

Стенопис на Светите Седмочисленици в манастира „Св. Наум“, Охрид

Свети КЛИМЕНТ, родом българин, както четем в най-ранното негово житие, е бил млад, когато заедно с Наум, Ангеларий, Сава и Горазд Моравеца придружава славянските първоучители – братята Кирил и Методий, и става участник във всичките им боголюбиви дела, свързани с просвещението на славянския народ и с въвеждането на богослужения на славянски език в Моравия и Панония и през цялото време на тяхната апостолска дейност, сиреч от 862 до 885 г. Когато след смъртта на Методий през 885 г. под ръководството на отявления про-

опосредствано. Ето защо е основателно да допуснем, че е ползвал източници, които обаче не посочва. Както съдържателният план на неговата студия, така и отделни текстови детайли ѝ придават компилативен характер. Несъмнена е обаче заслугата на автора в конструиране на концептуален синтез, който благодарение не само на чешките, но особено на немскоезичните варианти на неговите текстове привлича вниманието на европейската хуманитаристика към славянския свят, включително и към най-ранната старобългарска литература. – Б. пр.

⁴² Вж. „Часопис Ческехо музеум“, 1847, св. V, с. 510 – 511 и сл. – Б. а.

тивник на славяните – епископ Вихинг, по тези земи се развихрят жестоки преследвания на славянските свещеници, Климент заедно с Наум и Ангеларий се оттеглят през Белград за България (другите – Горазд, Сава и Лаврентий, поемат по друг път) и след като са любезно приети от владетеля Боритакан⁴³ (т. е. хан Борита), са отпратени към цар Борис, който поръчва на своя велможа Чеслав⁴⁴ да се погрижи за Ангеларий, а Климент и Наум настанява в дома на Ехацес⁴⁵ (Echases), като самият той напредва в изучаването на християнските науки. След няколко години цар Борис, покръстен като Михаил, отделя от своята държава югозападната област, наречена Кутмичевица, която днес е в Албания и Македония – от Вардар и Скопие до Валона⁴⁶, планината Акротии⁴⁷, Костур и Воден, и назначава за неин управител Добета⁴⁸, изпраща с него и Климент като областен учител и духовник, на когото отрежда в Девол, Охрид и Главиница подходящи и удобни места за пребиваване. За кратко време учениците на Климент са наброявали 3500, сред които е имало църковни четци, поддякони, дякони и свещеници, предназначени да служат в областта. По време на своя престой в Охрид Климент създава манастир с храм (в чест на св. Пантелеймон) и още един храм, който по-късно става седалище на архиепископията, така че по негово време е имало три храма в Охрид – катедрален или епископски (ecclesia

⁴³ Възможно е името Боритакан да е контаминация с „боритаркан“ – прабългарска титла на приближен до хана (хана) висш военен сановник. Шафарик обаче приема думата за лично име, изписвайки го така, както е в *Пространното житие на Климент Охридски* – Боритакан, а пасажът там е следният: „И като пристигнаха в Белград, който е забележителен сред крайдунавските градове, се явиха пред Боритакан и му разказаха всичко за себе си. Той разбра, че това са велики хора и приближени на Бога. И разбра, че трябва да изпрати тия странници на българския княз Борис, чийто ипостратег беше сам той, защото знаеше, че Борис жадува за такива мъже“. По повод на същия исторически момент Надежда Драгова тълкува думата „боритаркан“ именно като титла, а не по начина, по който я тълкува Шафарик: „На граничната крепост в Белград бежанците биват посрещнати от българския боритакан, военния наместник на княз Борис“ (Н. Драгова. *Климент Охридски. Разказ за него и за враговете му*. София: Издателство на Националния съвет на Отечествения фронт, 1966: 68). – Б. пр.

⁴⁴ Шафарик изписва името му като Часлав, но ние се придържаме към осъвременената българска адаптация на *Пространното житие на Климент Охридски*. – Б. пр.

⁴⁵ В превода на Хрисант Йоанович е дадено името Ехацес (с. 19), другаде – Есхач. – Б. пр.

⁴⁶ Валона или Вльора – голям пристанищен град в Албания. – Б. пр.

⁴⁷ В чешкия текст планината е наречена Akroceraunské hory, а в немския – akroceraunischen Gebirgen. Не открихме название на такава планина, но определено то идва от гр. дума *ἀκροτήριον* – „връх, било на планина“. – Б. пр.

⁴⁸ Добета или Домета – български болярин, назначен от Борис за управител на Кутмичевица. – Б. пр.

catholica seu cathedralis) и два по-малки, построени от Климент. След цар Борис за кратко време страната управлява неговият първороден син Владимир, а след него – по-малкият му син Симеон. Могъщ и образован владетел, той е особено благоразположен към Климент и го повишава в сан Велички епископ – в предна⁴⁹ Македония, в региона на драговичите, там, където днес река Велица тече от връх Велица край едноименното село до Струмица, на мястото на старата тивериополска⁵⁰ епископия. Според житиеписеца на св. Климент – архиепископ Теофилакт⁵¹, веднага след като се покръства, Борис създава седем български епископии⁵², чиито названия, за съжаление, не намираме да са отбелязани някъде, а и от по-късни записи също не можем [да ги възстановим] поради настъпилите през XI век големи промени и поради нарасналия брой на епископствата през XII – XIII век. С този сан Климент живял до смъртта си на 27 юни⁵³ 916 г. и бил погребан в храма на своя манастир в град Охрид, където и днес са неговите мощи и надгробният камък с надпис на славянски език, които могат да бъдат видени и в другата, по-късно построена църква. В синаксария на най-старото глаголическо евангелие от XI век [което се намира] в Рим, за деня 27 юни четем: „На светия просветител отец наш Климент, епископ Велички“, в негова чест е направена служба на гръцки език, която е издадена в Москопол в Албания: *Ακολοθία τοῦ ἁγίου Κλήμεντος* (1741, 4⁵⁴), а след това – през 1741 и 1746 г. също в 4^о, и друга – в чест на светите Седмочисленици заедно с кратко житие на св. Климент. Животописецът го нарича „първи епископ на славянския род и език“, но този израз не е много точен: може да се каже, че е един от първите, тъй като първите български епископи са били гърци, познаващи славянския език. По време на своето пребиваване в Охрид Климент, който според легендата бил най-красноречив (ἄνῆρ λογιώτατος) и много усърдно и старателно писал за българите

⁴⁹ Шафарик употребява непопулярното понятие „přední Macedonie“, с което очевидно визира географската разположеност на тези земи спрямо Централна Европа. Включените в описанието географски реалии дават основание за отъждествяване на тази област с югоизточната част на Македония, която граничи с днешната територия на българската държава. – Б. пр.

⁵⁰ Тивериопол или Тибериопол е старото име на Струмица. – Б. пр.

⁵¹ Охридският архиепископ Теофилакт (1055 – 1107?) е автор на редица гръцки текстове, между които и *Пространното житие на Климент*. – Б. пр.

⁵² *Vita S. Clementis*, ed. Miklosich, Vind. 1847, 8, p. XX et 28, cap. XXIII (следва цитатът на латински, който съкращаваме – б. пр.). – Б. а.

⁵³ В превода на Хрисант Йоанович е дадена грешна дата – в първия случай 27 септември, а във втория (вж. по-долу в текста) – 27 юли (с. 21). – Б. пр.

⁵⁴ Стандартен размер за съгване и рязане на хартия при отпечатване на книги. – Б. пр.

книги на славянски език, дори по-късно, бидейки вече епископ, не изоставя това свое начинание чак до смъртта си. Неговият житиеписец изрично посочва като негово дело и преводите му: а) *похвални слова* (*πανηγυρίς, λόγος πανηγυρικός*) за празници през цялата година, в частност такива в чест на Христос Спасител и на пресветата Дева Мария, на св. Йоан Кръстител, на светите пророци, апостоли, мъченици и други отци; б) жития и общения на духовно извисените Отци, в) завършената преди смъртта му, но засега все още липсваща част от *Триода*, която се пее от Новата неделя до Петдесетница и която се нарича *Пентикостар*⁵⁵. Постният триод е бил още по времето на Климент написан на гръцки и преведен на славянски език незнайно от кого, но е известно, че преводът на Цветния триод е негов. Дълго време писанията на Климент са се изплъзвали от вниманието на по-новите славянски библиографи. Едва Калайдович и Строев, описвайки ръкописите на граф Толстой⁵⁶, внесоха яснота и отбелязаха някои речи, подписани „Епископ Климент“⁵⁷. Вписвайки ги в регистъра на папа Климент, те въведоха и себе си, и други в заблуждение; преди няколко години ми се удаде сгоден случай да тръгна по следите на истината и така да открия и да прочуа други [текстове] с подобен произход. Досега са намерени: а) няколко похвални слова, посветени на различни светци, като част от ръкописите са много стари (XII и XIII в.) и имат надпис *На Климент, славянския епископ*; б) похвално слово на римския папа св. Климент, чиито мощи Кирил открива в Таврия и отнася в Рим (в подкрепа на това е отбелязаното по-горе сведение за намиране на мощите на св. Климент от очевидец – от нашия Климент, който без съмнение е придружавал Константин при пътуването му до хазарите и е избрал монашеското си име или пък е бил удостоен с него като израз на изключителна почит към св. Климент Римски; в) похвално слово на св. св. Константин и

⁵⁵ *Пентикостар*, известен още като *Цветен триод*. *Постният триод* включва песнопения и служби от подготвителните седмици за Великия пост и Възкресение Христово. – Б. пр.

⁵⁶ Калайдович, К. Ф., П. Строев. *Обстоятельное описание славяно-российских рукописей, хранящихся в Москве в библиотеке графа Ф. А. Толстова. С палеографическими таблицами почерков с XI по XVIII в.* Москва, 1825. Правилната фамилия на графа е Толстой (Фьодор Андреевич), но в книгата на Калайдович и Строев е използвана формата „Толстова“ вм. „Толстого“. – Б. пр.

⁵⁷ Силвестър Медведев – бащата на славянската библиография, направи през последната четвърт на XVII в. от Климент две личности: епископ и друг светец. Объркването с римския папа Климент започва много по-рано, още в някои стари ръкописи. – Б. а. Силвестър Медведев (Силвестр Медведев, 1641 – 1691) е първият руски библиограф, библиотекар в Московския печатен двор, който е първата типография в Русия, основана от Иван Грозни през 1553 г. С. Медведев освен това е религиозен писател, историограф и философ. – Б. пр.

Методий в различни ръкописи в Москва, в Рилския манастир и у г-н Миханович в Смирна (имам основание да смятам, че също пространно-то и най-старо житие на св. Константин, писано от Климент, съществувало, но това, както ми се струва, е останало засега в тайна за руските изследователи)⁵⁸. С издаването на тези ценни паметници се е заел В. М. Ундолюски⁵⁹ в Москва, който е удостоен с тази чест от Императорското общество по история и древност.

Живота, дейността и книжовните трудове на епископ Климент очертах в основни линии според достъпната до този момент най-стара легенда, написана от негов ученик и издадена най-напред в Москопол⁶⁰ (1741, 4^о), за втори път – от Памперий⁶¹ във Виена (1802), и за трети път – от г. Миклошич пак там (1847). Преди да приключа, трябва да припомня, че г-н Григорович преди това остава заедно със службите на светите Седмочисленици в Москопол, Албания (1746), по-кратка и по-късна гръцка легенда, писана в Охрид на пергаментов гръцки ръкопис от XIII в., а после я публикува в руски превод в списанието на Министерството на просвещението в Петербург (в чешки превод в нашето „Музейно списание“, 1847, № 5, с. 516⁶²) – в нея се потвърждава с кратки и най-общи думи литературната дейност на епископ Климент, но наред с това се казва, че „той е съчинил и други означения на буквите, по-достъпни от тези, които св. Кирил беше изнамерил“⁶³. Тези думи по най-естествен начин засягат въпроса за глаголическата азбука, тъй като няма трета оригинална славянска азбука, ако не се броят писмените

⁵⁸ Това житие през XI век е било вече познато и допълнено – за него има хвалебствена бележка в *Сборника* от 1076 г., който е в библиотеката на Ермитажа в Петроград. – Б. а. Сборникът, за който споменава Шафарик, е известен като *Изборник от 1076 г.*, или още – *Втори Симеонов сборник*. Съдържа поучителни четива в духа на християнската етика. – Б. пр.

⁵⁹ Вукол Михайлович Ундолюски (Ундольский, 1815 – 1864) – руски палеограф и библиограф; колекцията му от стари ръкописи се съхранява в Румянцевския музей. Автор е на редица студии, сред които *Климент епископ словенский* (Москва: Университетская типография, 1895). – Б. пр.

⁶⁰ Сборникът, издаден в Москопол през 1741 г. от монасите Григорий и Михаил, съдържа служби както за Седмочислениците, така и за други славянски светци. – Б. пр.

⁶¹ Амвросий Памперий (Ambrosius Pampereus) – йеромонах във Виена. – Б. пр.

⁶² Статията на професора от Хазанския университет Виктор Григорович *Свидетелства за славянските апостоли в Охрид (Svědectví o slovanských apoštolicích v Ochridě)* е публикувана на чешки, без да е посочен преводачът. Единственото разяснение е след заглавието, където се казва, че текстът е публично представен на сбирка на филологическата секция към Кралското чешко общество на науките на 26 ноември 1846 г. (*Časopis Českého muzeu*, 1847, год. 21, № 5, 508 – 521). – Б. пр.

⁶³ Освен на чешки е даден и гръцкият текст, който тук съкращаваме. – Б. пр.

свидетелства на далматинското духовенство от началото на XIII в. за изнамиране на глаголическа азбука, което се приписва на св. Йероним⁶⁴, съвременника на *Охридската легенда*⁶⁵, или на по-старото свидетелство, дадено от Николай – духовник от Раб⁶⁶ (1222), потвърждаващ наличието на глаголически ръкопис и на псалтир от времето на Теодор, солинския⁶⁷ архиепископ (ок. 640 г. според изложението на Асеманий – сплитски архиепископ между 880 и 890 г.) – тези свидетелства предизвикват отпор, но за това до каква степен са правдиви или не, засега не мога да съдя, без да разполагам с други доказателства. Само ще отбележа, че незначителните откъси от глаголически ръкописи в някои манастири в Македония⁶⁸ не са достатъчно доказателство за широко разпространение и ежедневно ползване на глаголическото писмо, докато кирилски ръкописи откриваме в палестински и египетски манастири и дори във Франция и Англия, където никога не се е развивала славянска писменост.

Св. НАУМ, за чийто произход и род не откривам никакви сведения, пристига през 885 г. заедно с Климент и Ангеларий в България, където е радушно приет от цар Борис. Известно време живее заедно с Климент в дома на високопоставения сановник Ехацес; когато Климент заминава за Западна България, по-точно за Кутмичевица, той тръгва заедно с него и прекарва остатъка от живота си, отдаден на духовни дейности. Според легендата за него той пребивава най-дълго на място, наречено на гръцки Διάβυα⁶⁹, което се намира на източния бряг на Охридското

⁶⁴ Очевидно не става въпрос за св. Йероним (347 – 420) – един от отците на Църквата, изключителен ерудит, който превежда Библията на латински. Но тъй като той е родом от Далмация, култът към него се използва от местната католическа църква с цел да неутрализира култа към Кирил и Методий. Поради това се създава псевдонаучна теза, според която през XIII век по тези земи живее светец със същото име, който е създал азбука за местното славянско население. – Б. пр.

⁶⁵ *Охридската легенда* е популярно название на *Краткото житие на Климент Охридски*. Съществува в две езикови версии – гръцка и славянска. – Б. пр.

⁶⁶ Раб – град в Хърватия. – Б. пр.

⁶⁷ Солин – град в Хърватия близо до Сплит. – Б. пр.

⁶⁸ Като доказателство за това, че Шафарик не придава на географските реалии национална характеристика, е фактът, че в чешкия текст буквалният превод е „манастири в Македония“, а в немския – чийто автор е той самият, е „македонски манастири“. – Б. пр.

⁶⁹ Отбелязвайки, че Διάβυα се среща в гръцкото житие на св. Наум Охридски (XVI в.), Иван Дуйчев уточнява, че „в новооткритото гръцко житие на св. Наум напълно ясно е посочено на това място името Девол: ἐν τῇ ἀντιτέρα τῆς λίμνης Διαβόλει“ (И. Дуйчев. *Българско средновековие. Проучвания върху политическата и културната история на средновековна България*. София: Наука и изкуство, 1970: 245). – Б. пр.

езеро между Охрид и Девол, които са на разстояние около три мили един от друг. Там се намира стар манастир, посветен на него (според Буге⁷⁰ построен още от Юстиниан!), наречен иначе „Диават“ (срв. Дябля)⁷¹, в който се пазят неговите тленни останки и писмен паметник с обредни служби, които се правят в негова чест на 20 юни. (Службите са отпечатани на гръцки в Москопол през 1741 г. и във Виена през 1824 г., 4°.)⁷² За Наум като писател няма изрични свидетелства: както ще видим по-нататък, епископ Константин казва, че по настоятелна молба на благочестивия старец Наум той се отдал на тежък преводачески труд, свързан с тълкуванията на евангелските четива⁷³; не без основание можем да предпологаеме, че този, който така пламенно е подбуждал други към писане на книги, няма как самият той да не е бил на това поле безучастен. Примери за това ни дават Йоан Екзарх, сръбският архиепископ св. Сава (ум. 1237) и хилендарският монах Дометиан (1263 – 1264): всички те подтикват други да пишат и да преписват книги и същевременно всички те са били ревностни и неуморни писатели.

Св. АНГЕЛАРИЙ, след като е принуден да напусне Моравия и Панония (885), търси заедно с Климент и Наум убежище при управителя Борита в Белград, който ги отправя при цар Борис. Гостоприемно посрещнат от велможата Чеслав, той не задълго се радва на неговата доброта и както казва житиеписецът на св. Климент, „блажено отдаде душата си в ръцете на ангелите“. Годината и денят на неговата кончина не са известни, както не са ни известни обредни служби в негова чест освен онези, които са за всички свети Седмочисленици. Поради това неговият труд на полето на църковната старославянска литература се отнася към периода в Моравия и Панония.

⁷⁰ Ами Буге (Ami Boué, 1794 – 1881) – френски учен, приел австрийско поданство, етнограф и картограф. През периода 1836 – 1839 г. предприема експедиция на Балканите, която му дава материал за редица проучвания, синтезиран в неговия труд *Европейска Турция; наблюдения върху географията, геологията, естествената история* (*La Turquie d'Europe; observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle*, Париж, 1840). Създава много точна етнографска карта на Османската империя от 1847 г. – Б. пр.

⁷¹ В пътеписа на Буге се казва, че това са два различни манастира (вж. *Френски пътеписи за Балканите, XIX в.* Съст. и ред. Бистра Цветкова. София: Наука и изкуство, 1981, с. 420). – Б. пр.

⁷² Срв. Буге. *Европейска Турция* (Boué. *La Turquie d'Europe*. Paris, 1840, 8, т. III, р. 444, 448, 461). – Б. а.

⁷³ Срв.: „Поради това аз, смиреният Константин, бидейки покровителстван за това чрез твоите молби, брате Науме, и от гореказаните тези заповеди, склоних на [желанието на] твоє смирение“ (предисловието към *Учително Евангелие* от Константин Преславски от X век). – Б. пр.

Св. САВА след разразилата се буря тръгнал заедно с Горазд по друг път за България, различен от този на Климент, Наум и Ангеларий, но нямаме никакви други сведения за неговия живот и дейност. Не откривам някъде да са отбелязани годината и денят на неговата смърт; в многократно споменаваното Москополско издание (1741, 4°) [е включен] в общи обредни служби заедно с другите шестима.

Св. ГОРАЗД, родом моравец, бил забележителен мъж, изключително сведущ по латински и гръцки език⁷⁴, определен от Методий за наследник на архиепископския сан, и както изглежда, е бил посветен в епископски сан. Когато по указания на злостния Вихинг славянските свещеници биват преследвани, той от самото начало заедно с Климент безстрашно защитава техните права (от което може да се съди, че Горазд и Климент са били най-челните ученици и сподвижници на Методий). След предприетите гонения и затвора и бидейки насилствено пратен в изгнание, той потърсил и намерил сред българите убежище. Не са известни нито по-нататъшният му жизнен път, нито годината и денят на неговата смърт: църковните служби [за него] са общи заедно с останалите [Седмочисленици]. Фактът, че е живял и починал сред българите, се доказва от два стари паметника: първо, от гръцко описание или каталог на българските архиепископи, съставен около 1156 г., където в редицата на българските архиепископи е отбелязан между Методий и Климент (посоченият сан, разбира се, е погрешен); второ, според сведения, които г-н Григорович е събрал от местни жители, има храм и манастир на негово име близо до Берат в Албания, където почиват неговите мощи. Не е за вярване, че този учен мъж, който е следвал примера на своите учители Кирил и Методий и който е бил сподвижник на Климент и на епископ Константин (за него вж. по-долу⁷⁵), не ги е последвал и не е написал нищо, но на този етап не можем да посочим негови съчинения. Що се отнася до мен, имам известни основания да смятам,

⁷⁴ „Utriusque linguae slovenicae et graecae pertissimus“ (*Vita S. Clement*, p. XV, coll. p. 17). „Добре образован в латинските книги“ (*Житие на св. Методий*). Опелото и празничните обреди в чест на Методий според същата легенда са били на латински, гръцки и славянски. – Б. а. Курсивите са на автора – П. Й. Ш. Българският цитат от *Пространното житие на архиепископ Методий* е следният: „Учениците му го поставиха в ковчег, отдадоха му подобаващи почести, като отслужиха погребална служба на латински, гръцки и славянски, и го положиха в съборната църква“. – Б. пр.

⁷⁵ Последната част от студията на Шафарик, която включва представяне на Константин Преславски, ще излезе в следващия брой на сп. „Славянски диалози“ – Б. ред.

че най-старата славянска легенда за Методий, наречена „панонска“, е негово дело, макар в нея той да говори за себе си в трето лице.⁷⁶

Наред с тези свети Седмочисленици в житието на св. Климент се споменава и за *Лаврентий* като спътник на Горазд, Климент, Наум и Ангеларий в изпитанията и в тъмницата през 885 г. Тъй като за него никъде другаде не се споменава, а освен това точно на това място [в житието] липсва името на Сава, не знам дали не е станала някаква грешка по невнимание или объркване.

Толкова засега за нашите Седмочисленици.

(Следва)

Превод от чешки: **Жоржета Чолакова**

⁷⁶ Тази легенда е била позната на летописеца Нестор и той включва ок. 1070 – 1100 г. части от нея в своята творба. Впрочем според мен тя не е самостоятелна, а само откъс (epitome) от по-голямо цялостно съчинение. — Б. а.